

ПЛАНИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРЕТЕНЗІЇ СРСР ЩОДО ФІНЛЯНДІЇ НАПЕРЕДОДНІ РАДЯНСЬКО - ФІНСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 - 1940 РОКІВ

Досліджено позицію Радянського Союзу на переговорах із Фінляндією напередодні Радянсько – Фінської війни 1939 – 1940 років. Визначено яку позицію займала Фінляндія і яким чином вона вела переговори. Прослідковано яким саме чином планував подальші дії СРСР і яку роль відіграли переговори напередодні війни. Подано історіографічний огляд проблеми радянськими, фінськими, українськими та зарубіжними істориками.

Ключові слова: Фінляндія, СРСР, пакт Молотова – Ріббентропа, сфера впливу, радянсько-фінська війна.

Постановка проблеми. Напередодні радянсько-фінської війни тривали переговори між СРСР та Фінляндією. Не дивлячись на те що Фінляндія зрештою погодилася на деякі поступки, СРСР все одно не задовольнявся цим і в подальшому напав на Фінляндію. Тому необхідно дослідити та проаналізувати яке місце мала Фінляндія у планах СРСР та які саме територіальні претензії щодо Фінляндії були у Радянського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз дипломатичних відносин Фінляндії та СРСР напередодні війни проводився багатьма істориками, зокрема такими фінськими істориками як Маннінен О. А., Вехвіляйнен О. також багатьма радянськими істориками – Мельтюховим М. І., Баришніковим Н. І., Семірягою М.І., Лайдиненом Є. Також варто згадати таких зарубіжних істориків – І. Фляйшхауер, Є. Єнгл, А. Рольф. Серед українських істориків можна згадати Ковалю В. С. Також інформацію щодо переговорів можна взяти з мемуарів учасників тих подій, зокрема Маннергейма К., Таннера В. та інших.

Виділення невирішених раніше питань. З даної проблеми недостатньо досліджено саме плани СРСР щодо Фінляндії, які були замасковані радянською стороною під час переговорів, і тому Фінляндія намагалася піти на компроміс не розуміючи, що позиція СРСР не може бути змінена у жодному разі.

Постановка завдання. Основне завдання даної статті полягає у аналізі вимог Радянського Союзу та позиції Фінляндії. Варто зацентувати увагу на тому що навіть погодившись піти на поступки у ряді питань Фінляндія все одно не змогла домовитися з радянською стороною, бо під час переговорів СРСР не поступався ні в чому і хотів нав'язати Фінляндії умови договору, подібні до тих, які він нав'язав Фінляндії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У квітні 1938 року радянський уряд запропонував Фінляндії провести неофіційні переговори щодо поліпшення безпеки морських та сухопутних кордонів, підступів до Ленінграду та кордонів Фінляндії. Представником від Москви якому було доручено вести переговори був Борис Ярцев. На зустрічі із міністром закордонних справ Фінляндії Р. Холсті він повідомив, що головну небезпеку для Радянського Союзу являє собою Німеччина. Він сказав що німецькі війська могли б висадитися на території Фінляндії і звідти рушити на Ленінград. Було запропоновано такий варіант що якщо у разі висадки німецьких військ на території Фінляндії, фінські війська будуть чинити опір, то Червона армія могла б прийти їм на допомогу, а після війни залишити територію Фінляндії. Радянське керівництво також допускало можливість перевороту у Фінляндії і приходу до влади проницецьких сил. Звичайно фінське керівництво рішуче заперечило можливість такого розвитку подій [12].

Врешті решт Ярцев вніс пропозицію, щоб СРСР та Фінляндія заключили військову угоду, яка вступала б у дію у випадку агресії зі сторони Німеччини. Проте Фінляндія рішуче відхилила будь який варіант угоди в якому радянські війська діяли б на її території. Після цього Ярцев запропонував уряду Фінляндії дати зобов'язання що

вони у разі вторгнення на свою територію Німеччини будуть рішуче чинити опір. Також було запропоновано дозволити дії військово морського флоту СРСР поблизу берегів Фінляндії і будівництво на острові Гогланд військово морської бази та військово-повітряної бази [2].

Ці переговори тривали кілька місяців і не увінчалися успіхом. Фінляндія відхилила всі пропозиції Радянського Союзу, які означали порушення її територіального суверенітету та безпеки [11].

Можна припустити, що, не дивлячись на те, що у Радянського Союзу вже були плани по встановленню у Фінляндії радянської влади, Фінляндія під час переговорів, погодившись на умови що їй було запропоновано, могла б відстрочити початок війни. Проте скоріш за все цілком уникнути, її вона не могла і подальші події це підтвердили.

Під час переговорів 1939 року більшість вимог зі сторони Радянського Союзу зводилася до того, що Фінляндія повинна посунути свій кордон та передати СРСР територію на Карельському перешийку. Основною причиною цього, на якій наголошували неодноразово радянські представники було бажання таким чином відвести радянсько – фінський кордон подальше від Ленінграду, що був важливим промисловим центром, і за безпеку якого побоювалися представники СРСР на випадок війни з сильною європейською країною (перш за все Німеччиною). Фінляндії натомість пропонувалися великі за площею території на східному кордоні. Радянський уряд 14 жовтня вніс свою нову пропозицію - здати в оренду терміном на 30 років порт і півострів Ханко для влаштування там, біля входу у Фінську затоку, своєї військово-морської бази, а також передати Радянському Союзу, в обмін на радянську територію площею 5523 кв. км в районі Реболи і Поросозеро Карельської АРСР, острови у Фінській затоці: Гогланд (Суурсаарі), Сейскарі, Лавансаарі, Великий і Малий Тютярсарі (про оренду яких йшла мова на переговорах у березні – квітні 1939 р.), острови Бьєрке і Тіурінсарі, частина Карельського перешийка до лінії Ліпола (нині Котово) – озеро Юскярві (нині Вишневський) – станція Перкьярві (нині Кирилівське) – Койвісто (нині Приморське) і на півночі – фінську частину півостровів Рибачий і Середній – всього територію площею 2761 кв. км [3].

Напавши у листопаді 1939 року на Фінляндію, СРСР проголошував одним із основних своїх завдань безпеку Ленінграду і перенесення радянсько – фінського кордону подальше від власного потужного промислового центру. На той час кордон між СРСР та Фінляндією розташовувався зовсім близько – усього лише в 18 км від Ленінграду. За свідченням Ю. Жданова Сталін у приватній розмові із ним говорив про близькість фінського кордону до колишньої столиці Російської імперії і про те, що це являє собою певну небезпеку для великого міста, на території якого розташовано багато важливих промислових об'єктів [4]. В радянській історіографії саме це розглядалося як одна з причин війни. Проте широкому загалу на той час були невідомі деякі обставини ведення зовнішньої політики радянською стороною.

Відразу після підписання Пакту Молотова – Ріббентропа у серпні 1939 р. – протягом вересня 1939 р., спочатку Німеччина а потім СРСР вторглися на територію Польщі і до кінця місяця повністю окупували її територію. Кордон встановлений між Німеччиною та СРСР значною мірою співпадав із умовною лінією розмежування інтересів, яку було визначено у пакті 1939 р. [1]. Пізніше – в 1940 р. країни Балтії будуть радянізовані та включені до складу СРСР [10]. Усе це дає підстави стверджувати про те, що Радянський Союз, розв'язавши війну з Фінляндією сподівався не лише пересунути кордон трохи далі від Ленінграду. У планах радянського керівництва також була повна зміна влади у Фінляндії. Надалі розвиток подій міг плануватися двома шляхами – або повне включення Фінляндії до складу СРСР як ще одної радянської республіки – як це відбулося пізніше з країнами Балтії, або збереження

формальних ознак незалежної держави, але встановлення маріонеткового уряду, що не виключало б фактично повного керівництва Радянським Союзом усіх сфер зовнішньо та внутрішньо політичного життя Фінляндії [5].

Подібною думки дотримується і фінський історик О. Маннінен. Він вважає, що єдиною метою Сталіна напередодні війни було встановлення на території Фінської держави соціалістичного режиму. Після цього можливо планувалося подальше включення її до складу СРСР, знову ж таки за прикладом країн Балтії [9].

Ще одним доказом того, що у Радянського Союзу були плани повної комунізації Фінської держави являється факт того, що на території СРСР було створено так званий Фінський народний уряд, який очолив представник фінських комуністів Ю. Куусінен. Цей уряд було визнано офіційно радянською стороною і 2 грудня 1939 р. підписано з ним договір про взаємодопомогу. Таким чином Радянський Союз з самого початку війни виставив свої дії як допомогу «червоним» фінам у боротьбі із «білими» фінами [2].

Згодом вже після війни на одній із сесій Верховної Ради СРСР 29 березня 1940 р. Молотов зазначав, що «Фінляндія та перш за все Карельський перешийок в 1939 році були перетворені на повністю готовий військовий плацдарм для нападу на Радянський Союз третіх держав». Проте як зазначає Семіряга такі слова не підтверджувалися реальними фактами. Якщо під третьою країною мається на увазі Німеччина, то тоді в 1939 році вона не мала наміру та ще не була готова до військового конфлікту з СРСР. Як зазначає дослідник судячи з тієї самої промови Молотова, в якій було сказано що «Радянський Союз не захотів стати посібником Англії і Франції у проведенні імперіалістичної політики проти Німеччини ...», то під третіми державами він мав на увазі саме Англію і Францію. Якщо це так то подібних планів ні у Лондоні, ні у Парижі взагалі не було. І, звичайно, вони не мали можливості використати Фінляндію як плацдарм пізніше коли вже були зайняті війною у західній Європі [5].

Відразу після початку радянсько-фінської війни частини Червоної Армії вступили до селища Терійокі, де було проголошено утворення так званого Народного уряду Фінляндії. За задумом СРСР цей уряд мав стати альтернативою офіційному фінському уряду. Очолив його один із керівників фінської комуністичної партії О.В. Куусінен, який раніше тривалий час вів переговори з радянськими дипломатами і очевидно готувався до такого розвитку подій [9].

Такий крок Радянського Союзу означав що СРСР не бажає вести переговори з Фінляндією, а хоче створити на її території власну маріонеткову державу. Це в свою чергу означало б ліквідацію державної незалежності Фінляндії. Звичайно вищі особи в СРСР планували це ще до початку війни. Так за свідченням М. Хрущова, восени 1939 р. Сталін зустрічався з Куусініном де в приватній бесіді домовлявся з ним по створення комуністичного уряду Фінляндії, який мав очолити саме Куусінен [14]. Одночасно з цим розпочалося створення так званої фінської народної армії. В письмових розпорядженнях від 10 – 19 листопада 1939 р. Народного комітету оборони є записи про наказ укомплектувати спеціальне відділення що складалося б з фінів та карел. Відділення повинно було бути укомплектовано до кінця листопада. До кінця місяця була створена ціла дивізія чисельністю близько 13 тис. чол. [5].

Поряд із цим йшла розробка політичних документів, що мали відношення до новоствореного нібито фінського уряду. Ці документи мали урегулювати відносини між радянською державою та новоствореним урядом. Відомо про створення у кінці листопада 1939 р. «Договору про взаємодопомогу між СРСР та Фінською демократичною республікою». Цей документ мав бути підписаний Ждановим та Куусініном. Також були підготовлені звернення Куусініна до народу Фінляндії, в яких він закликав до боротьби з існуючим режимом. У промовах наголошувалося що основною метою не є підтримка Радянського Союзу, проте тут же зазначалося що «сильна і неза-

лежна Фінляндії можлива тільки в дружбі з СРСР». В тексті звернення Центрального Комітету Комуністичної партії Фінляндії вказувалося: «... питання організації радянської влади на території Фінляндії не може бути вирішено однією партією чи одним класом ...». Далі вказувалося, що «Фінляндська Демократична Республіка як держава не радянського типу не може входити до складу СРСР» [5].

Це з одного боку вказує на те, що Радянський Союз нібито не планував повного включення Фінляндії до свого складу, а спочатку міг обмежитися лише створенням у Фінляндії комуністичного режиму, який би діяв за вказівками СРСР. Але це не відміняє того факту, що Радянський Союз міг планувати подальшу повну радянізацію Фінляндії, розглядаючи створення уряду Куусінена лише як перший крок на цьому шляху. Цей процес могло бути заплановано проводити у декілька етапів.

Коли з початком війни Червона армія зайняла частину фінської території уряд Куусінена виїхав туди і 1 грудня до селища Терійокі прибув Куусінен та дехто з його оточення. Населення в селищі майже не залишилося, проте це не завадило проголосити там утворення «Народного уряду фінляндської демократичної республіки». Куусінен став прем'єр міністром та міністром закордонних справ. Інші пости отримали М. Розенберг, А. Антіла, Т. Лехену, А. Сйкія, І. Лехтінен та інші. Деякі з новопризначених осіб не підходили на отримані посади, через те, що не мали компетенції для обіймання отриманої посади, а отже таке розподілення носило де в чому умовний характер [5].

Після цього частинам радянської армії було передано телеграму про створення цього уряду і про те, що він просить допомоги у СРСР у «боротьбі за Демократичну Фінську республіку». Також новоствореним урядом було проголошено декларацію в якій заявлялося про курс на дружбу з СРСР. 2 грудня Куусінен виїхав до Москви де був підписаний договір між його маріонетковим урядом та Радянським Союзом. Згідно з цим договором СРСР на папері реалізував деякі свої колишні територіальні претензії що він мав до Фінляндії напередодні. Окрім того договором було передбачено передачу Фінляндії значної території у Карелії, яка раніше належала Радянському союзу. Це було зроблено з метою популяризації уряду Куусінена, для того, щоб прихильники карельської держави у складі Фінляндії стали на його сторону.

Також договором передбачалося певні зобов'язання на випадок загрози Фінляндії або нападу на її територію якоїсь держави. Окрім цього цей договір мав секретний додаток, який був підписаний в той же день – 2 грудня. В ньому містилися положення про деякі військові питання, зокрема про те що Радянський Союз мав право утримувати на території півострова Ханко до 15 тисяч військових. Видається найбільш імовірним, що протокол був засекреченим, тому що у разі розголошення цих питань широкому загалу, вони могли б викликати негативну оцінку, а СРСР та уряд Куусінена на той час намагалися викликати позитивну реакцію у фінів для того, щоб полегшити становлення влади маріонеткового уряду [5].

Висновки. Таким чином створення та існування так званого Терійокського уряду підтверджує агресивні плани Радянського Союзу проти Фінляндії і бажання не просто пересунути кордон як це зазначалося у багатьох переговорах, а радянізувати Фінляндію. У СРСР могли бути плани повного включення Фінляндії до свого складу, як однієї з радянських республік, проте спочатку було прийнято рішення обмежитися лише створенням маріонеткового уряду. Секретний договір за яким Радянський Союз отримав право розмістити на території півострова Ханко 15 тисяч військових виглядає схожим на договори с країнами Балтії, які невдовзі після розміщення там контингенту радянських військ були повністю приєднані до складу СРСР. Важко припустити яким чином розвивалися б події у разі вдачі червоної армії і встановленні у Фінляндії влади комуністичної партії, проте навіть існування уряду Куусінена, який фактично діяв за диктовкою з Москви вже фактично означало б втрату Фінляндією незалежності.

1. sourcebooks.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html
2. *Барышников В. Н.* От прохладного мира к зимней войне: Восточная политика Финляндии в 1930-е годы // СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. 353 с.
3. *Вихавайнен Т.* Сталин и финны / Пер. с фин. Н. А. Коваленко; Под ред. Г. М. Коваленко. СПб. Журнал «Нева», 2000. 288 с.
4. *Вольнец А.* Жданов: неразгаданный сфинкс Ленинграда. Часть третья. АПН Северо-Запад. 2011, 26 июля.
5. Зимняя война, 1939—1940. Кн. 1: Политическая история / РАН, Ин-т всеобщей истории; Отв. ред.: О. А. Ржешевский, О. Вехвилайнен. М.: Наука, 1998. 708 с.
6. *Энгл Э., Паананен Л.* Советско-финская война. Прорыв линии Маннергейма. 1939-1940 / Пер. с англ. О.А. Федяева. М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. 239 с.
7. *Коваль В. М.* За кулісами пакту Молотова – Ріббентоппа // <http://zptown.zp.ua/archives/842>
8. *Маннергейм К. Г.* Мемуары. М.: Вагриус, 2000. 170 с.
9. *Маннінен О.* «Постріли були» — стверджує фінський історик // Батьківщина. 1995. № 12. С. 56-57.
10. Пакт про взаємодопомогу між СРСР і Латвійською Республікою 1939 року http://www.hrono.info/dokum/193_dok/19391005_lat.html
11. *Семиряга М. И.* Советско-финляндская война: (К 50-летию окончания) / М. И. Семиряга. М.: Знание, 1990. 64 с.
12. *Семиряга М. И.* Тайны сталинской дипломатии. 1939-1941. М.: Высшая школа, 1992. 129 с.
13. *Таннер Вяйне.* Зимняя война. Дипломатическое противостояние Советского Союза и Финляндии. 1939-1940 / Пер. с англ. В.Д. Кайдалова. М.: Центрполиграф, 2003. 349 с.
14. *Хрущов М. С.* Спогади (книга 1). М.: Московські Новини, 1999. 146 с.

References

1. sourcebooks.fordham.edu/halsall/mod/1939pact.html
2. *Baryshnikov V. N.* Ot prokhladnogo mira k zimney voyne: Vostochnaya politika Finlyandii v 1930-e gody // SPb.: Izd-vo SPbGU, 1997. 353 s.
3. *Vikhavaynen T.* Stalin i finny / Per. s fin. N. A. Kovalenko; Pod red. G. M. Kovalenko. SPb. Zhurnal «Neva», 2000. 288 s.
4. *Volynets A.* Zhdanov: nerazgadannyy sfinks Leningrada. Chast tretya. APN Severo-Zapad. 2011, 26 iyulia.
5. Zimniaya voyna, 1939—1940. Kn. 1: Politicheskaya istoriya / RAN, In-t vseobshchey istorii; Otv. red.: O. A. Rzhesheskiy, O. Vekhviyaiyenen. M.: Nauka, 1998. 708 s.
6. *Engl Ye., Paananen L.* Sovetsko-finskaya voyna. Proryv linii Mannergeyma. 1939-1940 / Per. s angl. O.A. Fedyaeva. M.: ZAO Tsentrpoligraf, 2008. 239 s.
7. *Koval V. M.* Za kulisamy paktu Molotova – Ribbentoppa // <http://zptown.zp.ua/archives/842>
8. Mannergeym K. G. Memuary. M.: Vagrius, 2000. 170 s.
9. *Manninen O.* «Postrily buly» — stverdzuie finskiy istorik // Batkivshchyna. 1995. № 12. S. 56-57.
10. Pakt pro vzaemodopomohu mizh SRSR i Latviyskoiu Respublikoiu 1939 roku http://www.hrono.info/dokum/193_dok/19391005_lat.html
11. *Semiryaga M. I.* Sovetsko-finlyandskaya voyna: (K 50-letiyu okonchaniya) / M. I. Semiryaga. M.: Znanie, 1990. 64 s.
12. *Semiryaga M. I.* Tayny stalinskoj diplomatii. 1939-1941. M.: Vysshaya shkola, 1992. 129 s.
13. *Tanner Viayne.* Zimniaya voyna. Diplomaticheskoe protivostoyanie Sovetskogo Soiuz a i Finlyandii. 1939-1940. M.: Tsentrpoligraf, 2003. 352 s.
14. *Khrushchov M. S.* Spohady (knyha 1). M.: Moskovski Novyny, 1999. 146 s.

Трейтяк Д. В.

Планы и территориальные претензии СССР к Финляндии накануне советско-финской войны 1939 – 1940 годов.

Исследована позиция Советского Союза на переговорах с Финляндией в преддверии Советско-Финской войны 1939 – 1940 годов. Показано какую позицию приняла на переговорах Финляндия и какой линии следовала. Проанализировано каким образом видел развитие дальнейших событий СССР и какую роль сыграли переговоры накануне войны. Представлен историографический обзор проблемы советскими, финскими, украинскими и зарубежными историками.

Ключевые слова: Финляндия, СССР, пакт Молотова – Риббентропа, сфера влияния, Советско-финская война.

Tretyak D. V.

Plans and territorial claims of the USSR to Finland on the eve of the Soviet-Finnish war of 1939-1940.

The position of the Soviet Union in negotiations with Finland in the run-up to the Soviet-Finnish war of 1939-40 was examined. Finland showed what position Finland took and at what position it followed. Analyzed in what way he saw the development of the subsequent event of the USSR and what role the negotiations played on the eve of the war. Presents a historiographical review of the problem of Soviet, Finnish, Ukrainian and foreign historians.

Key words: *Finland, the Soviet Union, the Molotov – Ribbentrop Pact, sphere of influence, the Soviet – Finnish war.*

УДК 323.1(=411.16)(394.5)

В.І. Гусєв

**ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ОСЕРЕДКУ В ПАЛЕСТИНІ**

Досліджується діяльність сіоністських організацій та їх лідерів щодо створення єврейського національного осередку в умовах Першої світової війни. Значна увага приділяється наростанню антисемітських настроїв в Росії та їх довгостроковим наслідкам. Ретроспективно розглянуто позицію британського уряду щодо затвердження декларації Бальфура та виконання Великобританією мандату Ліги націй на Палестину.

Ключові слова: *єврейський національний осередок, Палестина, Всесвітня сіоністська організація, чартер, Уганда, мандат, Ліга націй, «Білі книги».*

Перша світова війна принесла багато лиха і поневірянь східноєвропейському єврейству, яке у вирі жорстокого військового протистояння опинилося заручником двох імперій – Австро-Угорської та Російської. Габсбургські євреї вважали війну з Росією праведною, яка звільнить їх народ від царського гніту, і проголосили відданість «своїй батьківщині». Більшість із них покладали великі надії на імператора Франца-Йосипа, який уособлював в їх уяві справжню народну владу у цій країні.

Проте єврейську спільноту в Галичині та Буковині чекали гіркі розчарування та тяжкі випробування на виживання. Австро-угорські війська змушені були постійно відступати замість звільнення Росії, відколи російська армія несподівано вторглася на територію їх держави в серпні 1914 р. Особливо тяжким шоком це було для громадян єврейського походження. У Галичині більше половини їх кількості, у рамках проведення «політики спаленої землі», з метою позбавлення ворога ресурсів (в тому числі і людських), місцевою адміністрацією було примусово виселено у внутрішні регіони імперії, населення яких недоброзичливо зустріло переселенців [13, с. 10-11].

Водночас становище галицьких євреїв, які опинилися на окупованій російськими військами території, було зовсім не кращим. Відомий австрійський письменник М. Шлембер так описував своє дитинство у Галичині: «Населення було ізольовано від світу ... багато сімей, ...раніше жили на декілька доларів, які їм надсилали родичі з Америки ... більше не надходили, бідність у той час стала відчайдушною злиденністю, ... з якої не було виходу». Серед голодного населення почали розповсюджуватися епідемії й кожного дня доводилося ховати мертвих. «Поправді мертва тиша панувала всюди і тільки час від часу можна було почути вигук» [13, с. 12, 13].

Знущання, побиття й погроми, які часто влаштовували козаки і за які їх не карали, стали у Галичині звичайним явищем, допоки там знаходилися російські частини. У наказах військової влади, які розклеювалися на вулицях міст, населенню нагадувалося про вороже ставлення євреїв до «визволителів» та правомірність взяття заручників. Після того, як у квітні 1915 р. німецькі та австрійські війська перейшли у наступ, російське командування розпочало у масовому порядку виселяти частину